

УДК: 94 (498.7) «1812/1868»

**Тамара БОГАЧИК
(Чернівці)****СУСПІЛЬНІ ПРОЦЕСИ В ПІВНІЧНІЙ
БЕССАРАБІЇ ДОРЕФОРМЕНОГО ПЕРІОДУ
(1812-1868 рр.)**

У статті на основі архівних джерел та опублікованих праць зроблено спробу проаналізувати основні суспільні процеси Північної Бессарабії в дореформений період. Автором розглянута діяльність прихильників гетеристського повстання на північнобессарабських землях, висвітлено вплив польських повстань 1830-1831 і 1863-1864 рр. та українського національного руху на суспільне життя регіону.

Ключові слова: гетеристи, Північна Бессарабія, польське повстання, революційні події, волонтери.

Проблема регіональної історії Північної Бессарабії вимагає детального виявлення суспільних процесів упродовж дореформеного періоду, коли край після 1812 р. разом з іншими бессарабськими територіями ввійшов до складу Російської імперії. Особливістю регіону була багатонаціональна конгломерація населення, де проживала значна частина українців.

Варто зазначити, що суспільно-політичні процеси дореформеного періоду розвивалися в краї під впливом загальноукраїнського та російського визвольних рухів, революційних подій у сусідніх державах. Про це побіжно згадується у працях радянських дослідників: Г. Арша¹, І. Іовви², Л. Оганян³ та буковинських науковців: О. Добржанського, Ю. Макара, О. Масана⁴. Та все ж спеціальної праці, у якій би висвітлювалося питання діяльності таємних організацій в регіоні, відношення крайової влади та населення Північної Бессарабії до гетеристського повстання та польських повстань 1830–1831 і 1863–1864 рр., досі нема. Тож мета цієї публікації – заповнити прогалину в дослідженні означеної проблеми.

Північнобессарабські землі Бельцького, Хотинського та Сороцького повітів на початку 20-х років XIX ст. залишалися глухим закутком Російської імперії. Проте і тут знайшло свій відгомін повстання 1821 р. в Греції, боротьба проти турків у Дунайських князівствах.

Звернення керівника гетеристів О.Іпсіланті до поневоленого населення виступити за незалежність країни дістало щире співчуття на бессарабських землях, і зокрема, у північнобессарабському краї, що був найближчим з усіх регіонів імперії Романових до території повстанських дій⁵. Свідченням цьому є архівні матеріали фондів Національного архіву Республіки Молдова та Державного архіву Одеської області, в яких зберігаються цінні відомості про Гетерію: національний і соціальний склад учасників цього руху; ставлення бессарабського населення до повстанців; підтримку і допомогу, яку

надавали жителі краю гетеристам; таємні організації їх прихильників у Бессарабії.

Грецьке повстання, спрямоване проти султанської влади, тривало кілька місяців до червня 1821 р. і зазнало поразки. Царський уряд, побоюючись втратити авторитет на міжнародній арені та в очах народів Балканського півострова, заявив про допомогу потерпілим гетеристам⁶. У Російській імперії було офіційно оголошено збір пожертвувань для біженців з Османської імперії⁷.

Землі Північної Бессарабії, як і решти бессарабських територій, що були прикордонною зоною імперії Романових, у зазначений період стали першим притулком для грецьких і молдавських вигнанців. Утримування гетеристів-біженців відбувалося за рахунок зібраних добровільних пожертвувань населення⁸.

Слід зазначити, що ще з березня 1821 р. сюди почали прибувати втікачі. Чимало з них були пораненими, інші – мали досить жалюгідний вигляд⁹. Місцеві органи влади в міру можливостей намагалися виявляти турботу про здоров'я і утримувати цих людей. Пораним і хворим гетеристам, які перейшли з австрійських володінь, надавали медичну допомогу. Це підтверджують розпорядження бессарабського цивільного губернатора про їх лікування хотинським цинутним лікарем. Витрати покривалися за рахунок доходів Бессарабської області¹⁰.

Сусідня Австрійська імперія, посилюючи охорону своїх кордонів у зв'язку з революційними подіями 1821 р., все ж дала дозвіл на проживання в краї особам, які втекли з Молдавії через Гетерію, та сприяла пропуску гетеристів своїми територіями до Бессарабії. Основними пунктами, через які проникали грецькі повстанці до Північної Бессарабії, були Новоселицька прикордонна та Липканська карантинна митниці¹¹.

Аналіз архівних джерел дозволяє зробити висновок щодо різнонаціонального складу гетеристських повстанців, які переходили митні перевірки. Так, наприклад, із 456 гетеристів, які пройшли Новоселицьку митницю в липні 1821 р., половина було греків, 132 особи – серби, 80 молдаван, 28 росіян, 13 болгар, кілька угорців, поляків та представників інших національностей¹². У рапорті начальника Липканської карантинної митниці від 28 липня 1821 р. зазначалося, що з-за кордону прибуло 10 гетеристів, із яких: 2 греки, 1 серб, 7 молдаван. Згадані повстанці були підданими Туреччини, а в графі попереднього місця їхнього проживання зазначалися Фокшани та Ясси¹³.

Чимало грецьких підданих з'являлися до Новоселицької митниці з надією якнайшвидше потрапити до бессарабських земель і отримати тут надійний захист і допомогу влади. Прикордонна митниця запровадила спрощену процедуру пропуску і направляла їх під нагляд до Хотинського спра-вництва, де проводилися необхідні допити біжен-

ців і визначалося місце їхнього подальшого проживання¹⁴.

Зіставлення відомостей по Новоселицькій та Липканській митницях про соціальний склад учасників Гетерії доводить, що в переважній більшості випадків це були селяни, ремісники та службовці. Вік грецьких повстанців, які перейшли до Бессарабії, коливався від 20 до 50 років і в середньому становив 25-35 років¹⁵.

Серед біженців з Молдавії і Валахії було чимало жителів, які не брали участі у гетеристському повстанні, а лише співчували повстанцям. Чимало таких родин оселилося в Хотинському повіті. Архівні джерела свідчать, що ніхто з них не купив тут власного будинку, ніхто не займався торгівлею, жодна особа досконало не володіла ремісничими спеціальностями. У такому становищі опинилися і військовослужбовці в Хотині: прапорщик хорватської служби – серб Степан Зучитель, серби Іов Ранович з сім'єю, Мило Вучакович, Станьо Стоянович та Єфтимій Попалазо, які не мали необхідних коштів на проживання¹⁶.

Грошова допомога біженцям-гетеристам надавалася неоднаково. Боярським сімействам виплачувалося 20960 левів щомісячно. Іншим переселенцям видавалися невеликі суми раз на кілька місяців¹⁷. Загалом витрати на лікування повстанців Хотинським справництвом були чималими. Так, тільки на лікування 7 гетеристів впродовж 299 днів у 1821 р. було витрачено 145 руб. асигнаціями¹⁸. Проте цієї допомоги не вистачало усім, хто її потребував.

Слід зауважити, що впродовж 1821 р. через Новоселицьку митницю на територію Північної Бессарабії пройшло 2095 осіб, які були учасниками Гетерії. Крім того, 1269 осіб перебували на утриманні Хотинського справництва¹⁹.

У серпні 1821 р. цивільний губернатор краю дав розпорядження Хотинській міській поліції, щоб відібрану у волонтерів різну зброю зберігати в поліції до подальшого розпорядження. Конфіскація зброї у гетеристів відбувалася під час переходу кордону і за місцем проживання²⁰. Однак повністю вилучити її місцевій владі не вдалося. Це виявилось у 1824 р. під час переходу грецьких патріотів з північнобессарабських земель за кордон. Митний огляд повстанців засвідчив, що переважна більшість їх все-таки мала зброю. За таких обставин Новоселицька прикордонна митниця, керуючись розпорядженням влади, вилучала у гетеристів пістолети та холодну зброю²¹.

Північнобессарабський край співчутливо поставився до учасників гетеристського повстання, допомагаючи їм продуктами харчування, одягом, надаючи житло для тимчасового перебування. Місцеве населення доглядало за пораненими гетеристами, збирало кошти для малозабезпечених біженців з Молдавії, допомагало повстанцям ховати від влади зброю і перевозити її.

Окрім того, на Хотинщині зорганізувалася невелика таємна організація, учасники якої прагнули надавати допомогу гетеристам ще з початку розгортання повстання в Греції. В одному з рапортів Хотинського прокурора до Бессарабського цивільного губернатора Катаказі зазначалося, що поміщик села Форосни Ілля Циплик організував загін з 20 осіб. З ним спільно діяв і сербський чиновник Янко Цинцар, який проживав у сусідніх Білівцях. Організатори загону збирали охочих, навчали їх військовій справі. Вони планували зібрати побільше волонтерів, переправитися через Прут до Молдавії і, з'єднавшись з грецькими добровольцями, вступити у бій з турками²². До загону північнобессарабських волонтерів входили представники різних соціальних груп: дворяни, дрібні власники, чиновники, в тому числі каралаш при Хотинському справництві А. Менелюк²³.

Дослідник гетеристського руху І. Іовва дійшов висновку, що Циплик і Цинцар готували свій загін для переходу через Прут в той час, коли турки вже стали здобувати перемогу над гетеристами. Місцева влада вистежила учасників організації. Побоюючись, що ця група може порушити внутрішнє життя повіту та керуючись таємним наказом від 1 липня 1821 р., цинутний прокурор у супроводі земських козаків та чиновника справництва заарештував Іллю Циплика і сербського воеводу Янка Цинцаря, а також ще деяких прихильників-повстанців²⁴.

Циплика було відправлено під вартою до міської поліції. Під час розслідування справи на допитах він повідомив прізвища всіх, хто входив до його загону. Серед названих учасників були: писарі Костянтин і Сава, шляхтичі Франциск Очковський і Владислав Татомир (уродженець з Подільської губернії), жителі Форосни – мазили Григорій Урсулян, слуга Циплика – Василь Векшико, Франциско Кушницьов, дрібні поміщики Форосни Іон Паю, Георгій Чемортан, чиновник Костянтин Перестера, корчмар Хаїм Гершкович, донський козак Стефан і Іван Пастух. Заарештований керівник доводив поліції, що його загін не мав на меті порушувати громадський спокій в повіті, а тільки планував перейти Прут, вступити до Молдавії, взявши для своїх волонтерів коней, і приєднатися до грецьких повстанців. При цьому він підкреслював, що, дізнавшись про прибуття турецьких військ до Молдавії, він припинив підготовку переходу кордону, а загін розпустив. Інші учасники загону під час арешту тримали себе сміливіше, ні в чому не зізнавались владі. А донському козаку Стефану і Івану Пастуху вдалося втекти за Прут до Молдавії²⁵.

І хоча затриманих хотинських волонтерів-добровольців покарали різними термінами ув'язнення, прихильники руху гетеристів продовжували озброюватися. Так, наприклад, у рапорті Хотинської міської поліції у серпні 1821 р. зазначалося,

що приватним приставом Ананьєвим у сідлах прихильників Гетерії знайдено приховану зброю. Зокрема, у серба Діордія Пано – дві гвинтівки, одну шаблю, один ніж, шість пістолетів; Петра Діордія – один ніж, чотири пістолети, одну гвинтівку; у Лазаря Минки – три пістолети²⁶.

Місцева влада, побоюючись ширшого розгортання руху прихильників Гетерії та утворення аналогічних організацій тих, хто співчував на території краю, у 1824 р. видала таємне розпорядження бессарабським справицтвам. Його було адресовано насамперед бельцькому і хотинському керівництву. У документі йшлося про з'ясування місця проживання кожного учасника гетеристського руху в повітах та термінове переселення їх від кордонів області у внутрішні населені пункти регіону²⁷. Вказівку було виконано впродовж кількох тижнів, а нагляд за переселенцями здійснювався постійно.

Таким чином, аналіз архівних джерел та досліджень Гетерії дозволяють стверджувати, що північнобессарабське населення і, зокрема, представники дрібних поміщиків, чиновників, мазилів і козаків не тільки співчутливо ставилися до визвольного руху в Греції, Молдавії і Валахії, але й прагнули взяти в ньому активну участь, надавали допомогу гетеристам, які тимчасово проживали на землях краю. Однак симпатії і дружнє співчуття грецькому визвольному рухові та спроби організувати загони волонтерів занепокоїли обласну і місцеву владу, що спричинило зростання запобіжних заходів останніх.

Упродовж перших років після приєднання Бессарабії до Російської імперії на території краю перебувало чимало російських гвардійських офіцерів, серед яких були члени таємних товариств, зокрема декабристи П. Фаленберг, М. Філіпович, І. Юрасов, Є. Руге. Вони поширювали тут вільнолюбні ідеї²⁸.

Населення краю співчутливо ставилося до революційної боротьби поляків за відродження своєї державності. Певну підтримку на північнобессарабських землях мали польські повстання 1830-1831 і 1863-1864 рр. Бессарабське керівництво відповідно до розпоряджень та указів царського уряду переслідувало чітко визначену мету: не допустити участі жителів прикордонних повітів у польському повстанні. У зв'язку з цим було встановлено поліцейський нагляд за всіма північнобессарабськими поляками. Особлива увага приділялася хотинським полякам, які за чисельними донесеннями наглядців перебували у найтісніших зв'язках з жителями Подільської губернії²⁹.

Однак, незважаючи на превентивні заходи влади, представники різних станів Північної Бессарабії долучалися до участі в повстанні польської шляхти. Так, учитель Ф. Асланович, який у різний час працював у Хотині, Липканах, Білівцях, писав поетичні твори, пройняті глибоким патріотизмом та

любов'ю до польського народу. Він звертався до найболючіших сторін тогочасної дійсності, підтримуючи справедливую боротьбу поляків. За це Ф. Аслановича було ув'язнено, а потім переведено під нагляд поліції³⁰.

Під час польського повстання 1863-1864 рр. у Хотинському повіті сформувався кінний загін місцевого поміщика Котковського, до якого входило понад 100 осіб. Поряд із поляками туди залучалися особи інших національностей, у тому числі й чимало українців. Це була одна з частин загальних польських революційних сил Поділля і Бессарабії. Повстанці навіть вели агітацію серед солдатів Модлінського полку, розміщеного у Хотинській фортеці. Активну роботу в цьому напрямку здійснював місцевий житель Ян Желковський. Місцева влада, дізнавшись про формування загону, оперативно провела масові арешти учасників та залучених до повстанського руху. Чимало поляків було вислано за межі Бессарабії³¹.

Наслідком пропольської підтримки для північних повітів стало посилення військово-поліцейського управління у 1864 р. та призначення офіцерів для нагляду за політично підозрілими особами у міських центрах краю³².

Під впливом розвитку українського національного руху в Галичині і на Буковині в 50-60 рр. XIX ст. північнобессарабський регіон став пунктом пересилки нелегальної літератури, яка друкувалася за кордоном і переправлялася на українські землі. Проторованим контрабандним шляхом через містечко Новоселицю, станцію Ларга та село Гремешти (Гринячка) Хотинського повіту доставлялася заборонена кореспонденція з австрійської сторони до Кам'янця-Подільського. До перевезення революційних газет та іншої «крамольної» літератури була причетна значна частина місцевого населення. Це, безперечно, певною мірою сприяло поширенню серед населення одного з північних повітів демократичних настроїв³³.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що упродовж всього дореформеного періоду (1812–1868 рр.) певний вплив на суспільне життя краю мали революційні події 1821 р. у Греції та Дунайських князівствах, які викликали співчутливе ставлення частини північнобессарабців до гетеристського руху та сприяли створенню місцевої таємної організації на підтримку повстанців. Проте, як і на інших бессарабських землях, цей рух був стихійний й слабо організованим, що зумовило його поразку.

До регіону доходили звістки про суспільно-політичне життя в Західній Європі, які сприяли поширенню серед місцевого населення вільнолюбних ідей. Однак через незначну чисельність свідомих і активних лідерів в соціальній структурі регіону демократичні настрої не переросли у масштабні суспільно-політичні акції.

¹ Арш Г. Греческое освободительное движение конца XVIII – начала XIX в. и русско-греческие связи (Этеристы в России): Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук / Г. Арш. – Москва, 1969. – 58 с.; Арш Г. Этеристское движение в России (Освободительная борьба греческого народа в начале XIX в. и русско-греческие связи) / Г. Арш. – Москва: Наука, 1970. – 371 с.

² Иовва И. Бессарабия и греческое национально-освободительное движение / И. Иовва. – Кишинев: Штиинца, 1974. – 256 с.

³ Оганян Л. К вопросу об отношении населения Бессарабии к освободительному движению 1821 г. в Молдавии и Валахии / Л. Оганян // Вековая дружба: материалы научной сессии Института истории Молдавского филиала АН СССР, состоявшейся 27-29 ноября 1958 г. – Кишинев: Штиинца, 1958. – С. 260-272.

⁴ Добржанський О. Хотинщина: історичний нарис / О. Добржанський, Ю. Макар, О. Масан – Чернівці: Молодий буковинець, 2002. – 464 с.

⁵ Арш Г. Греческое освободительное движение... – С. 58.

⁶ Арш Г. Этеристское движение в России ... – С. 330.

⁷ Національний архів Республіки Молдова (далі – НАРМ). – Ф. 5. – Оп. 3. – Спр. 244. – Арк. 2.

⁸ Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 1. – Оп. 214. – Спр. 8. – Арк. 3,5.

⁹ Иовва И. Вказ. праця. – С. 140.

¹⁰ НАРМ. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 768. – Арк. 178.

¹¹ Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО). – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 3997. – Арк. 1-2; Спр. 3999. – Арк. 1.

¹² НАРМ. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 766. – Арк. 204-224.

¹³ ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 214. – Спр. 7. – Арк. 262-263.

¹⁴ ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 214. – Спр. 7. – Арк. 100-101.

¹⁵ Оганян Л. Общественное движение в Бессарабии в первой четверти XIX в. / Л. Оганян. – Кишинев: Штиинца, 1974 г. – Ч. I. – С. 49, 54.

¹⁶ ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 214. – Спр. 8. – Арк. 406.

¹⁷ ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 214. – Спр. 8. – Арк. 202-203, 264.

¹⁸ НАРМ. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 768. – Арк. 5.

¹⁹ НАРМ. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 831. – Арк. 11.

²⁰ НАРМ. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 831. – Арк. 179.

²¹ ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 200. – Спр. 6. – Арк. 2-3.

²² Иовва И. Передовая Россия и общественно-политическое движение в Молдавии / И. Иовва. – Кишинев: Штиинца, 1986. – С. 154.

²³ Добржанський О. Вказ. праця. – С. 174.

²⁴ Иовва И. Южные декабристы и греческое национально-освободительное движение / И. Иовва. – Кишинев: Карта молдовеняскє, 1963. – С. 88.

²⁵ Оганян Л. К вопросу об отношении населения Бессарабии ... – С. 267-268.

²⁶ НАРМ. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 768. – Арк. 176.

²⁷ НАРМ. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 904. – Арк. 7-12.

²⁸ Добржанський О. Вказ. праця. – С. 174.

²⁹ Иовва И. Передовая Россия и общественно-политическое движение в Молдавии ... – С. 184-185.

³⁰ Буковина: історичний нарис [відп. ред. В.М. Ботушанський]. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – С. 182-183.

³¹ Добржанський О. Вказ. праця. – С. 175.

³² Там само.

³³ Там само. – С. 176.

*Тамара БОГАЧИК
(Черновці)*

ОБЩЕСТВЕННЫЕ ПРОЦЕССЫ В СЕВЕРНОЙ БЕССАРАБИИ ДОРЕФОРМЕННОГО ПЕРИОДА (1812-1868 гг.)

В статье на основе архивных источников и опубликованных работ сделано попытку проанализировать основные общественные процессы Северной Бессарабии в дореформенный период. Автором рассмотрена деятельность гетеристского движения на севернобессарабских территориях, освещается влияние польских восстаний 1830-1831, 1863-1864 гг. и украинского национального движения на общественную жизнь региона.

Ключевые слова: гетеристы, Северная Бессарабия, польское восстание, революционные события, волонтеры.

*Tamara BOHACHYK
(Chernivtsi)*

SOCIAL PROCESSES IN NORTHERN BESSARABIA AT PRE-REFORM PERIOD (1812-1868)

The article attempts to analyze the basic social processes of Northern Bessarabia in the pre-reform period on the basis of archival sources and published works. The author examined the activities of supporters heterystsk uprising of Northern Bessarabia lands. The impact of Polish uprisings 1830-1831 and 1863-1864 and Ukrainian national movement in the social life of the region is described.

Keywords: heterysty, Northern Bessarabia, the Polish uprising, the revolutionary events of volunteers.

УДК: 9(477) «19»+9(470) «19»

*Сергій ДОБРЖАНСЬКИЙ
(Чернівці)*

ВАСИЛЬ ПРОДАН І ЗАРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ НА БУКОВИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

У статті проаналізовано перші кроки національного піднесення українців Буковини в 60-70-х роках ХІХ ст. Дана оцінка діяльності першого керівника «Руської бесіди» та «Руської ради» В. Продана. Висвітлені аспекти утворення головних громадських організацій краю та місце В. Продана у боротьбі із румунськими шовіністичними колами. Окреме місце відведено відносинам В. Продана з представниками московфільських організацій Галичини та дипломатичними представництвами Росії в Австрійській (Австро-Угорській імперії).

Ключові слова: «Руська бесіда», Буковина, московфіли, народовці, боротьба, консисторія, культурно-просвітня діяльність, В. Продан.